

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.61>

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПОДОЛАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Світличний О.П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
ORCID: 0000-0003-0485-3804
e-mail: jurist.slp@gmail.com

Світличний О.П. Правові механізми подолання екологічних наслідків військової агресії Російської Федерації проти України.

В статті звертається увага, що після аварії на Чорнобильській АЕС у 1996 році, екологічна катастрофа стала однією з найбільших у світі. Проте, 24 лютого 2024 року Російська Федерація розв'язала проти України повномасштабну військову агресію, внаслідок якої українська держава зазнала не тільки людських жертв, руйнівних економічних наслідків, але негативних наслідків для навколишнього природного середовища. Внаслідок військових дій однією з найважливіших екологічних проблем в Україні стало забруднення повітря, води та ґрунту. Постійні бомбардування та обстріли міст, населених пунктів, прифронтових територій призвели до викиду великої кількості токсичних хімічних речовин у навколишнє середовище. В статті проаналізовано праці науковців, що досліджували схожу проблематику, наводяться статистичні дані негативних наслідків впливу війни для навколишнього середовища, що покладає на державу та її уповноважені органи конституційний обов'язок забезпечити право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Наголошено, що однією з найважливіших екологічних проблем під час війни також стало знищення лісів і місць проживання диких тварин, що значною мірою вплинуло на біологічне різноманіття. Звертається увагу на рекомендації дослідників Всесвітнього фонду дикої природи, які зазначають, що може робити Україна та її партнери, аби відновити навколишнє середовище після війни. Підкреслюється, що Україна, як країна-кандидат на вступ до ЄС, має ухвалити низку норм, стандартів та зобов'язань, а також взяти курс на «Зелену політику». Проаналізовано низку міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів щодо екологічної політики держави. Наголошено, що екологічні проблеми України, поряд із реалізацією права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах війни, як наслідок, що завдало шкоду навколишньому природному середовищу, порушило екологічні права громадян, обумовлює потребу у прийнятті правових механізмів подолання існуючих екологічних наслідків. Зроблено висновок, що подолання екологічних наслідків від війни в Україні потребує задіяння всього комплексу організаційно-правових, економічних, фінансових, науково-технічних, професійних та інших засобів за допомогою яких може здійснюватися подолання таких наслідків.

Ключові слова: правові механізми, екологічні проблеми, військова агресія, наслідки, подолання.

Svitlychnyy O.P. Legal mechanisms for overcoming the environmental consequences of the Russian Federation's military aggression against Ukraine.

The article draws attention to the fact that after the Chernobyl accident in 1996, the environmental disaster became one of the largest in the world. However, on February 24, 2024, the Russian Federation launched a full-scale military aggression against Ukraine, as a result of which the Ukrainian state suffered not only human casualties, devastating economic consequences, but also negative consequences for the environment. As a result of military actions, one of the most important environmental problems in Ukraine became air, water and soil pollution. Constant bombing and shelling of cities, settlements, front-line territories led to the release of a large number of toxic chemicals into the environment. The article analyzes the works of scientists who studied similar issues, provides statistical data on the negative consequences of the impact of war on the environment, which imposes on the state and its authorized bodies the constitutional obligation to ensure the right of every citizen to an environment safe for life and health. It is emphasized that one of the most important environmental problems during the war was also the destruction of forests and wildlife habitats, which significantly affected biological diversity. Attention is drawn to the recommendations of researchers from the World Wildlife Fund, who note what Ukraine and its partners can do to restore the environment after the war. It is emphasized that Ukraine, as a candidate country for accession to the EU, must adopt a number

of norms, standards and obligations, as well as take a course towards a «Green Policy». A number of international and domestic regulatory and legal acts on the environmental policy of the state are analyzed. It is emphasized that the environmental problems of Ukraine, along with the implementation of the right to a safe environment for life and health in war conditions, as a result of which caused damage to the natural environment, violated the environmental rights of citizens, necessitate the adoption of legal mechanisms to overcome existing environmental consequences. It is concluded that overcoming the environmental consequences of the war in Ukraine requires the use of the entire complex of organizational, legal, economic, financial, scientific, technical, professional and other means by which such consequences can be overcome.

Key words: legal mechanisms, environmental problems, military aggression, consequences, overcoming.

Постановка проблеми. Внаслідок повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України забезпечення екологічної безпеки є надзвичайно важливою проблемою української держави. Це пов'язано з тим, що після 24 лютого 2024 року Україна, внаслідок війни, що триває й зараз зіткнувся з однією з найбільших екологічних катастроф після 1996 року – аварії на Чорнобильській АЕС. Війна Росії проти України спричинила не лише тисячі людських жертв, але й значні негативні наслідки для навколишнього середовища. Україна володіє ¼ світових запасів родючого чорнозему, а через повномасштабну війну втратила до 20% своїх посівних площ. Більше 5 млн гектарів сільськогосподарських угідь в Україні забруднені. До 26% території країни, що за розмірами можна порівняти з кількома європейськими державами, перебувають під загрозою через міни та вибухонебезпечні залишки. Вибухи, боєприпаси та руйнування інфраструктури призводять до забруднення ґрунтів токсичними речовинами, які можуть просочуватися у підземні води й потрапляти до джерел питної води. Також у забрудненому ґрунті можуть накопичуватися важкі метали та хімічні сполуки, що проникають у сільськогосподарські культури, створюючи додаткову загрозу для здоров'я людей. Повітря зазнає значного забруднення через воєнні дії. Викиди від роботи військової техніки, продукти горіння лісових пожеж, нафтопродуктів і промислових об'єктів створюють довгострокові ризики для здоров'я населення та стану довкілля. Це створює серйозні виклики для продовольчої безпеки не тільки в Україні, але й у світі, оскільки країна, будучи одним із провідних експортерів зернових, зазнала значних втрат в аграрному секторі [1].

Це покладає на державу конституційний обов'язок забезпечити право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що потребує нових поглядів на правові механізми виникнення нових специфічних обов'язків як для держави в частині забезпечення подолання екологічних наслідків та гарантування безпеки громадян, так і юридичних та фізичних осіб, в тому числі міжнародних партнерів, з метою подолання негативних наслідків війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика екологічних загроз внаслідок повномасштабної військової агресії РФ проти України, а також інших знакових характеристик перебували у полі зору, зокрема, таких вчених як Г. Грабович присвятив увагу негативним складовим військової агресії росії проти України [2], Ю. Кіяшко присвятив роботу загрозам економічної безпеки України в умовах воєнного часу [3], О. Найдьонова розкрила екологічні проблеми України внаслідок війни [4], Л. Роман розглянув основні екологічні загрози територій та об'єктів природно-заповідного фонду у воєнний період [5]. Водночас, безпрецедентно складні реалії екологічних загроз внаслідок війни зумовлюють необхідність вивчення і дослідження однойменної тематики.

Мета дослідження полягає в аналізі основних екологічних проблем, обумовлених антропогенним чинником – повномасштабною військовою агресією Російської Федерації проти України та визначенням правових механізмів подолання існуючих проблем.

Виклад основного матеріалу. Подолання вказаних екологічних наслідків залежить від багатьох чинників, де визначальною є роль держави. Виконання цілей і завдань держави в повній мірі залежить і від ролі органів публічного управління, які в умовах адміністративної реформи покликані виконувати поставлені перед ними завдання держави [6, с. 14].

Згідно з даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, від початку повномасштабного вторгнення РФ було зареєстровано щонайменше 5531 випадок негативного впливу на навколишнє середовище: знищення лісів знищення водних ресурсів; забруднення ґрунтів і сільськогосподарських земель важкими металами та іншими токсичними речовинами (внаслідок вибухів, розливу хімікатів і т. ін.); забруднення водних ресурсів токсичними речовинами; забруднення атмосферного повітря тощо. Загальна сума збитків оцінюється при цьому у 2,562 трильйона гривень. Війна вже спричинила додаткові викиди в атмосферу 175 млн тонн вуглецю. Значні викиди парникових газів, які супроводжують військові дії, спричиняють довготривалі зміни у кліматичній ситуації [7].

Отже, однією з найважливіших екологічних проблем в Україні під час війни стало забруднення повітря, води та ґрунту, знищення лісів і місць проживання диких тварин, що значною мірою вплинуло на біологічне різноманіття.

На думку представників Української природоохоронної групи найкращим рішенням для пошкоджених війною територій, має стати ренатуралізація – природне відновлення біотопів, так би мовити, здичавіння цих територій. Лише так найбільш ефективно можна буде подолати механічні та хімічні наслідки бойових дій, що зробили територію непридатною для подальшого використання. Це стосується як природних, так і господарських територій. Такий шлях дозволить у цілому покращити стан довкілля в Україні, адже збільшить кількість природи, а отже, чистого повітря, води і зручнішого мікроклімату. Сприятиме досягненню Україною цілей збереження природи, визначених в рамках міжнародних договорів, зокрема Конвенції про біологічне різноманіття [8].

Дійсно, природні ресурси мають схильність до відновлення. Щодо цього процесу, то варто звернути увагу на рекомендації дослідників Всесвітнього фонду дикої природи, де вони зазначають, що може робити Україна та її партнери, аби відновити навколишнє середовище після війни. Щоб відновити лісове господарство, Україна потребує засадження великих штучних лісів. Але через виклики, пов'язані зі змінами клімату, лісники мають впроваджувати технології, що підвищують адаптацію лісу і сприяють збереженню суцільного лісового покриву.

Щоб інтегруватись в ЄС Україна повинна створити план з управління водними ресурсами. Цей документ має передбачати кроки, які Україна має зробити для розв'язання проблеми індивідуально для кожного річкового басейну чи водойми. Природоорієнтовані рішення можуть стати необхідним інноваційним інструментом для збереження водних ресурсів України. Природоорієнтованими рішеннями, за визначенням Міжнародного об'єднання зі збереження природи, є ті, що спрямовані на захист, ефективний менеджмент і відновлення природних екосистем, ефективно і гнучко відповідають на суспільні виклики, та створюють переваги для людей та для біорізноманіття. При цьому ефективна співпраця між галузями може стати фундаментом успішного впровадження рішень, заснованих на природі. Ці рішення підвищують стійкість суспільства до змін клімату, стихійних лих чи браку ресурсів, а також відіграють ключову роль у післявоєнному відновленні України, йдеться на сайті Всесвітнього фонду дикої природи. Як країна-кандидат на вступ до ЄС Україна має ухвалити низку норм, стандартів та зобов'язань, а також взяти курс на «Зелену політику», де увага буде зосереджена на сталому використанні ресурсів [9].

З цих позицій поглиблене вивчення «Зеленої політики», механізму правового забезпечення екологічної безпеки в Україні внаслідок війни, спонукає нас звернути увагу, що Європейський зелений курс (European Green Deal, ЄЗК), офіційно представлений Європейською Комісією у Європарламенті 11.12.2019 р., є комплексом заходів, спрямованих на перетворення Європи на кліматично-нейтральний континент до 2050 р. Для цього передбачається скорочення на 55 % викидів парникових газів у ЄС до 2030 р. порівняно з рівнем 1990 р. Європейський зелений курс визначає політику ЄС на найближчі роки у таких сферах як клімат, енергетика, біорізноманіття, промислова політика, торгівля тощо. Перетворення Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент до 2050 р. планується досягти за рахунок стимулювання розвитку економіки, поліпшення здоров'я та якості життя людей, а також трансформації кліматичних та екологічних викликів у можливості в усіх сферах та політиках ЄС, гарантуючи справедливий та інклюзивний характер зеленого переходу [10]. Поділяючи цілі ЄС у кліматичній політиці, 14.07.2016 р. наша держава ратифікувала Паризьку кліматичну угоду [11] та приймає участь в діяльності ЄЗК.

З огляду на цей законодавчий акт не можемо оминати державну екологічну політику, яка має безпосереднє відношення до правового механізму подолання екологічних наслідків. Відповідно до «Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697-VIII, серед існуючих проблем стану довкілля, в Стратегії зазначається, що протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку [12].

Механізм реалізації Стратегії екологічної політики був визначений у Національному плані дій з охорони навколишнього природного середовища на 2021–2025 роки, розроблений Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів та затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 р. № 443-р [13]. Національний план складається зі 190 заходів природоохоронного спрямування, які повинні бути спрямовані на стабілізацію і поліпшення стану довкілля, яке має стати екологічно безпечним для життя і здоров'я населення. Очевидно, що екологічні наслідки поширені військовою агресією потребує внесення суттєвих корективів правової регламентації екологічної безпеки громадян, суспільства і держави в цілому, що висуває на перший план правову регламентацію вказаних відносин.

Одним із проявів правових механізмів подолання екологічних наслідків стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи мо-

ніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» від 20.03.2023 р. № 2973-IX [14]. Внаслідок прийняття цього закону було врегульовано доступ до надання достовірної екологічної інформації про стан довкілля, оперативного реагування та запобігання надзвичайним ситуаціям, що на сьогодні виникають в екологічній у сфері відносин, а також та участі громадськості в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля, що в цілому відповідає ст. 360 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і її державами-членами, з іншої сторони [15]. Передбачається, що посилення природоохоронної діяльності матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС, зокрема, через покращення системи охорони здоров'я, збереження природних ресурсів, підвищення економічної та природоохоронної ефективності, інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави, а також підвищення рівня виробництва завдяки сучасним технологіям. Саме ці положення стали відправними для прийняття Кабінетом Міністрів України постанови «Деякі питання функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем» від 13.06.2024 р. № 684 [16], якою було затверджено Порядок функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем.

Важливою особливістю правового механізму подолання екологічних наслідків є вплив норм зарубіжного законодавства на екологічну безпеку, відновлення довкілля. Євросоюз 18 серпня 2024 року ухвалив Регламент про відновлення природи до 2050 року [17], який встановлює обов'язкові цілі для відновлення деградованих екосистем, особливо тих, які мають найбільший потенціал для уловлювання і зберігання вуглецю, а також для запобігання та зменшення впливу стихійних лих. Кожна країна ЄС буде зобов'язана розробити свої національні плани відновлення природи.

Усвідомлення вказаних у стратегії екологічних проблем України та існуючих питань щодо державної системи моніторингу довкілля, поряд із реалізацією права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах війни, як наслідок, що завдало шкоду навколишньому природному середовищу, порушило екологічні права громадян, обумовлює потребу у прийнятті правових механізмів подолання існуючих екологічних наслідків.

У системі таких механізмів важливе місце мали б посісти організовані та проведені 24.10.2024 р., Комітетом Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування слухання на тему: «Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання» [18].

В комітетських слуханнях взяли участь понад 250 представників парламенту, урядових і природоохоронних установ, міжнародних організацій, наукових спільнот, громадських організацій, де було обговорено актуальні питання збереження природи України, створення нових об'єктів природно-заповідного фонду, а також шляхи й інструменти для відновлення природних ресурсів.

Висновки. У правовому механізмі подолання екологічних наслідків внаслідок військової агресії проти України важливе місце мали б посідати норми права про основні вимоги щодо усунення існуючих проблем у сфері природних ресурсів. Із цих позицій дослідження механізму правового подолання екологічних наслідків внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України має важливе значення для формування правових норм та інших юридичних засобів, які будуть спрямовані на створення умов для реалізації права громадян на екологічне безпечне, регулювання відносин щодо здійснення екологічно небезпечної діяльності у післявоєнній розбудові держави.

Подолання екологічних наслідків українською державою потребує задіяння всього комплексу організаційно-правових, економічних, фінансових, науково-технічних, професійних та інших засобів за допомогою яких може здійснюватися подолання таких наслідків. Об'єктивно, такі обставини потребують нових поглядів на правові механізми виникнення нових специфічних обов'язків як для держави в частині забезпечення подолання екологічних наслідків та гарантування безпеки громадян, так і юридичних та фізичних осіб, в тому числі міжнародних партнерів котрі будуть здійснювати небезпечні види діяльності з метою подолання негативних наслідків війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Як війна вплинула на довкілля. *Економічна правда*. 9 жовтня 2024 р. URL: <https://pravda.com.ua/publications/2024/10/09/720186/>
2. Грабович Г. Війна і наука. Про істотне, але нечасто обговорюване. *Критика*. 2022. № 11-12. С. 2-7.
3. Кіяшко Ю.М. Пріоритетні загрози системі економічної безпеки України в умовах воєнного часу: концептуальні погляди на характер та їхню типологізацію. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. № 5. С. 508-513.
4. Екологічні проблеми України: наслідки війни: вебліографічний покажчик. Укладач О.О. Найдьорова; Центральноукраїнський. нац. техн. ун-т. Кропивницький: ЦНТУ, 2023. 19 с.

5. Роман Л.Ю. Аналіз екологічних загроз об'єктів ПЗФ України у воєнний період. *Екологічні науки*. 2022. № 3(42). С. 84–88.
6. Світличний О.П., Гаврилюк О.М. Роль держави в управлінській діяльності у сфері поводження з побутовими відходами. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 3. С. 12–16.
7. Як війна РФ проти України вплинула на екологію. РБК-Україна. 16 жовтня 2024. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/naslidki-katastrofichni-k-viyna-rf-proti->
8. Як природа допоможе подолати наслідки війни. URL: <https://uncg.org.ua/iak-pryroda-dopomozhe-podolaty-naslidky-vijny>.
9. Як відновити постраждале від війни довкілля в Україні: 5 порад Всесвітнього фонду дикої природи. URL: <https://texty.org.ua/fragments/111457>.
10. Національний інститут стратегічних досліджень. Європейський зелений курс і кліматична політика України. URL: <https://niss.gov.ua>.
11. Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14.07.2016 р. № 1469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 35. Ст. 595.
12. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. Ст. 70.
13. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 р. № 443-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-p#Text>.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля: Закон України від 20.03.2023 р. № 2973-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 63. Ст. 208.
15. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09. 2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. Ст. 2021.
16. Деякі питання функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем: постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2024 р. № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-p#Text>.
17. Закон про відновлення природи набув чинності. URL: [https:// greentransform.org.ua/zakon-pro-vidnovlennya-pryrody-nabuv-chynnosti](https://greentransform.org.ua/zakon-pro-vidnovlennya-pryrody-nabuv-chynnosti).
18. Правові засади функціонування ефективної системи природоохоронних територій та об'єктів як основи для збереження і відновлення біорізноманіття: актуальні питання. Комітет Верховної Ради з питань екологічної політики. URL: https://www.rada.gov.ua/preview/anonsy_podij/254807.html.